

Industriföretagets affärer

av Professor Gunnar Eliasson

När vi talar om svensk industri tänker vi i första hand på ett litet antal välkända, mycket stora och internationella företag. Denna association motsvarar relativt väl

verkligheten. De största företagen dominerar svensk industri mer än i något annat land, och idag mer än någonsin tidigare. De är lönsamma, mer lönsamma än industrin i genomsnitt. Detta är dock inte enbart ett positivt förhållande. Det är med några få undantag inte samma företag som dominerar idag som för 10, 20, 30, 40 år sedan. Även storföretag försvinner. Storföretagens dominans speglar även en annan sida, nämligen en liten, och inte lika vital småföretagarsektor.

Storföretagens dominans speglar en liten, och inte lika vital, småföretagarsektor.

Med några få undantag producerar de stora företagen relativt mogna produkter för internationella marknader (bilar, kylskåp, kullager etc). Det handlar i stor utsträckning om investeringsvaror. Internationella storföretag har länge dominerat svensk in-

dustri. Inget annat land har i förhållande till BNP så många storföretag på Fortunes 500-lista (*Jagrén 1993 samt Tabell 1*).

Tabell 1. Antalet storföretag i olika länder 1991

<i>Land</i>	<i>Antalet företag (bland de 500 största)</i>	<i>Företag/BNP-enhet (mdr USD)</i>
USA	157	0,03
Japan	119	0,05
Storbritannien	45	0,05
Tyskland	33	0,03
Frankrike	32	0,03
SVERIGE	15	0,11
Sydkorea	13	0,07
Schweiz	10	0,07
Nederländerna	9	0,04
Italien	7	0,01
Finland	6	0,08
Norge	3	0,04
Danmark	0	0,00

Källa: Jagrén 1993.

Fram till mitten av 60-talet växte de svenska storföretagen i första hand i Sverige, genom investeringar i Sverige. Under 70-talet ägde en parallell tillväxt i Sverige och utlandet rum, och man kan säga att de svenska utlandsinvesteringarna hade en klar marknadsorientering, som drog såväl den mer avancerade produktionen i Sverige som en växande skara underleverantörer, som var beroende av storföretagen. Den avancerade produktionen i Sverige gällde dock i ökande grad forsknings- och utvecklingsarbete (FoU). IUI studier kunde påvisa att ju mer avancerade produkterna, desto större var företagens benägenhet att producera och exportera från Sverige. Under 80-talet växte de svenska storföretagen mycket snabbt utomlands, men i första hand genom köp av andra företag.

**Under
80-talet växte
de svenska
storföretagen
mycket snabbt
utomlands.**

Tillverkningen utomlands började, som visas i Braunerhjelms och Svenssons uppsats, att specialiseras på länder och de svenska utlandsbolagen blev alltmer frikopplade från de svenska moderbolagen. Samtidigt som produktionen i de utländska dotterbolagen blev alltmer avancerad relativt de svenska moderbolagens produktion, ökade dotterbolagens export av färdiga produkter till Sverige snabbt.

Undan för undan under efterkrigstiden har alltså svensk industris konkurrensfördelar förskjutits från en bas i råvaror, via kapitaltung volymproduktion och billig arbetskraft, mot ett effektivt utnyttjande av den kår av skickliga yrkesarbetare som fanns i Sverige, för att under 70-talet bli alltmer baserad på ingenjörskompetens och produktutveckling (FoU) i Sverige. Framväxten av vad Stig Hagström i sin artikel kallar en industri dominerad av kunskapsföretag, verkar emellertid ha hejdat. Under 80-talet tycks en försämring av de relativa förutsättningarna för avancerad tillverkning i Sverige ha ägt rum, ett förhållande som förmodligen har sin grund i att Sverige alltmer förlorat sin tidigare konkurrensfördel vad gäller tillgången på yrkeskompetens. Resultaten har sedan 70-talets början blivit (*se figur 1*) stagnation i svenska företags produktion i Sverige, samtidigt som produktionen i svenska industriföretag globalt fortsatt att växa i takt med, eller snabbare än industriproduktionen inom OECD.

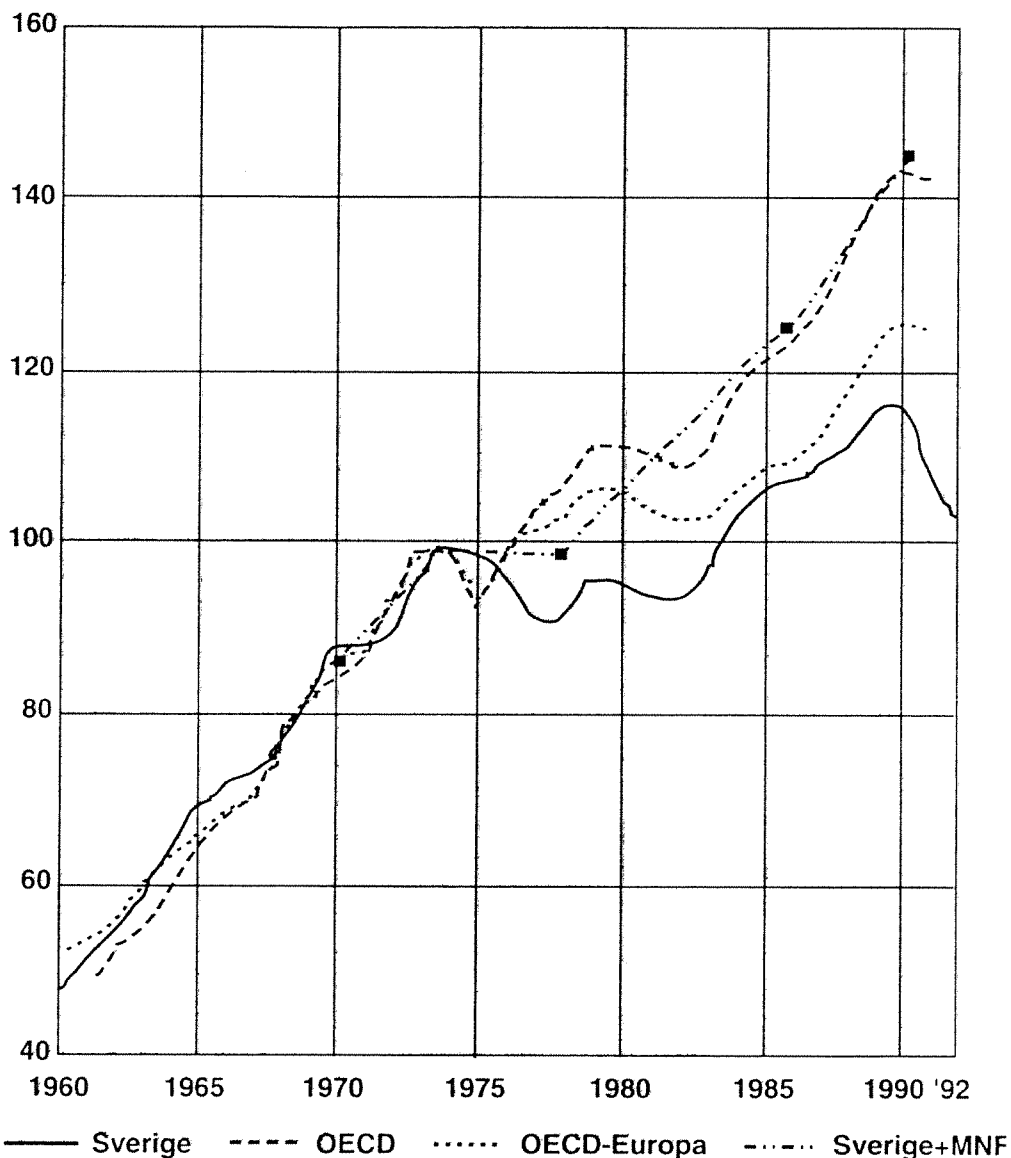
Ekonomins motor - hur ser den ut?

De maskintunga tillverkningsföretagen anses av tradition utgöra svensk ekonomis motor. Den ena statliga långtidsutredningen efter den andra har betonat just varuproduktionens betydelse för svensk välfärd. Men ekonomisk tillväxt är någonting annat än råvaror och maskiner. Det handlar om *kompetens* hos människor och företag och om *konkurrens* mellan företag på marknader. Skall vi förklara svensk ekonomisk tillväxt, måste vi också också beskriva

Framväxten av en industri dominerad av kunskapsföretag verkar ha hejdat.

Ekonomisk tillväxt är någonting annat än råvaror och maskiner - det handlar om kompetens och konkurrens.

Figur 1: Svensk industriproduktion i Sverige och utomlands jämfört med industriproduktion inom OECD

¹ För en genomgång av hur denna tillväxtmodell ser ut, se Eliasson G., 1992, *The Economics of Technical Change – The macroeconomic consequences of business competence in an experimentally organized economy*, IUI Working Paper No. 349b. Under publicering i *Revue d'Economie Industrielle*.

Källa: *Den långa vägen*, IUI, Stockholm, s. 58.

hur konkurrenskraftiga företag fungerar på dynamiska marknader. Ekonomisk tillväxt grundas på investeringar. Den äger rum genom *nyetablering* av företag, genom *omorganisation* och *rationalisering* av existerande företag samt genom *nedläggningar* av dåligt skötta företag; fyra olika investeringsaktiviteter, varav den sista handlar om en *disinvestering*.¹ De olika investeringskategorierna är

knutna till olika typer av företag i olika faser av utveckling. Svensk industriell tillväxt och svensk industri förklaras därför bäst genom en beskrivning av hur alla dess företag utvecklats.

Det har länge ansetts bra med stora företag, som med hjälp av mycket maskinkapital kunnat ge generös försörjning åt relativt lågutbildad arbetskraft. I Danmark har man länge avundats Sverige dess stora internationella företag. Med denna marxistiska syn på produktionens organisation har svenska lagar och skatteregler sedan efterkrigstidens slut utformats så att de gynnat storföretagandet och en utveckling mot en ökad koncentration av produktionen. Denna koncentration mot storföretag ansågs länge politiskt önskvärd. Storföretagen kunde, via "utredningsråd" och "planeringsråd" i kanslihuset mer effektivt än småföretag samordnas mot en överordnad industripolitikens intentioner. Central samordning ansågs skapa större välfärd än marknadskonkurrens. Men central samordning är raka motsatsen till konkurrens, effektiv användning av kompetens och mångfald. Den handlar om standardisering, förenkling och stora volymer, och representerar som Stig Hagström påpekar en tidig fas i den industriella utvecklingen.

Under större delen av efterkrigstiden var ledningen av Sveriges storföretag mycket duktiga på att rationalisera och växa. Under 80-talet omorganiserades de svenska storföretagen effektivt mot att bli gigantiska affärsorganisationer för utveckling och tillverkning, samt internationell marknadsföring av produkter.

Allteftersom storskalig volymproduktion av varor sakta men stadigt – i alla industriländer – minskade sin andel av den totala produktionen i ekonomin började dock oro sprida sig, särskilt bland arbetskraften. *Avindustrialisering* blev ett populärt industripolitiskt slagord. Såväl jobb som välfärd ansågs av många hotade.

En koncentration mot storföretag ansågs länge politiskt önskvärd.

Central samordning ansågs skapa större välfärd än marknadskonkurrens.

I betydande utsträckning berodde dock denna oro på okunnighet och dålig statistik. Industrin hade sedan länge gradvis förändrat sin produktionsteknologi mot en ökad andel kompetensintensiv och småskalig tjänsteproduktion, ett förhållande som medfört att industriproduktion och privat tjänsteproduktion inte längre gick att hålla isär statistiskt. Den privata tjänstesektorn hade, trots att den sysselsatte nästan en tredjedel av arbetskraften, ägnats föga uppmärksamhet såväl i den ekonomisk-politiska debatten som i forskningen. Kunskapsekonomin hade dock gjort sitt inträde (se *The Knowledge Based Information Economy*, IUI och Telekon, Stockholm 1990).

Det var inte bara så att den privata tjänsteproduktionen ökade snabbare än industriproduktionen, utan kanske ännu viktigare, de stora varuproducerande industriföretagen började alltmer ägna sig åt avancerad tjänsteproduktion (se vidare Bo Carlssons uppsats), särskilt med inriktning på att öka produkternas kvalitet. Industristatistiken är idag helt missvisande när det gäller att beskriva vad som pågår inom svensk industri. Vi har gjort ett försök att korrigera för denna missvisning, och i *figur 2* länkat industrirelaterad tjänsteproduktion till industriproduktionen. Den *reviderade industrisektorns* på detta sätt erhållna höga andel av BNP har inte alls sjunkit under efterkrigstiden.

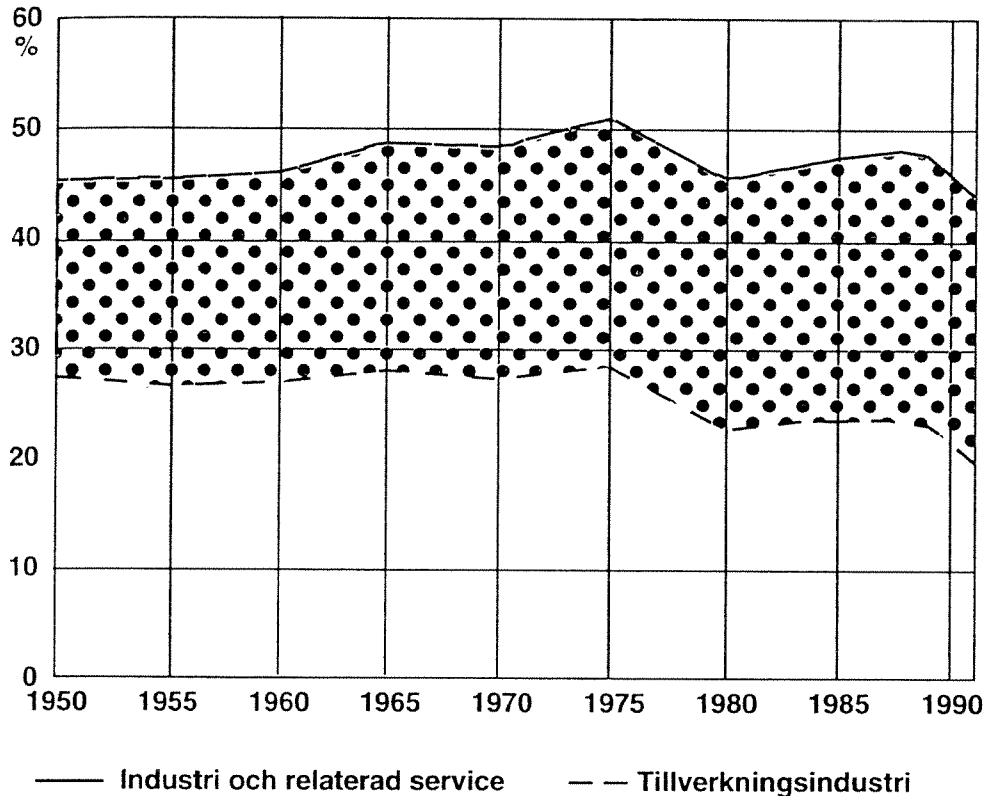
Vad denna bild återigen visar är att svensk ekonomis problem dvs stagnationen i Sverige (se *figur 1*) måste sökas på annat håll än inom det privata näringslivet, dvs i den offentliga sektorn.

Den förskjutning tillbaka mot enkel, tung tillverkningsindustri som ägt rum i Sverige är inte bra.

Den mest tjänsteintensiva industriekonomin av alla, där "avindustrialiseringen" gått längst, USA, visar idag upp de högsta andelarna moderna kompetensbaserade företag i industrivärlden. Den förskjutning tillbaka mot enkel, tung tillverkningsindustri, som ägt rum i Sverige är alltså inte bra. Hur attraktivt är Sverige i dag som investeringsland för avancerad industriell produktion?

Figur 2: Den reviderade industrisektorn 1950-1990

Andel industri och industrirelaterad tjänsteproduktion i procent av BNP.

Källa: Eliasson, G., 1990. The Knowledge Based Information Economy, IUI Stockholm 1990, p. 79 and Sjöholm, K.R., 1993, "Den reviderade industrisektorn" i Den långa vägen, IUI 1993.

Hur attraktivt är Sverige som investeringsland?

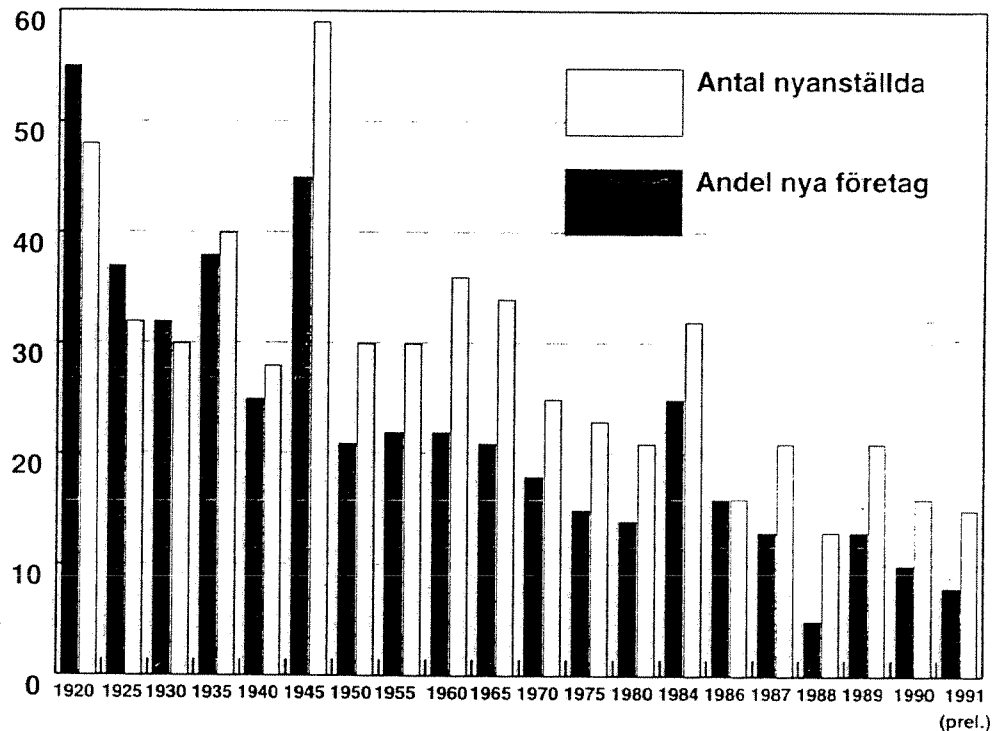
Parallellt med storföretagandets framgångar har under hela efterkrigstiden kunnat noteras en låg och stadigt vinkande nyetablering inom industrin, som under 80-talet nådde ett bottenläge bland industriländerna (se figur 3 samt Braunerhjelm 1993). Delvis är detta en naturlig konsekvens av storföretagens och den offentliga sektorns ökande dominans. Så småningom har dock den sjunkande ny-

Den sjunkande nyetableringen har blivit ett av Sveriges allvarligaste ekonomiska bekymmer.

etableringen blivit ett av Sveriges allvarligaste ekonomiska bekymmer.

Figur 3: Nyetableringar i Sverige 1920-1999?

Procentuell andel nyetablerade företag
resp. 1000-tal nyanställda

Källa: Braunerhjelm, IUI.

Under det tidiga 80-talets dystra internationella ekonomiska utveckling drog de framgångsrika svenska storföretagen hela den svenska ekonomin med sig, en utveckling som i det då dystra internationella perspektivet tedde sig som framgångsrik. Till en del berodde detta på en rad kraftiga devalveringar sedan 1976 med kulmen 1982, men också på den utomordentliga kompetens att framgångsrikt driva och omvandla internationella storföretag som fanns i Sverige. (Se *Hur styrs storföretag*, IUI 1984, *De svenska storföretagen*, IUI 1985). Denna utveckling förstärkte svensk ekonomis beroende av storföretagen och relativt enkel volymproduktion inom den mekaniska

verkstadsindustrin, en industri som bygger sin produktion på den teknologi som för ca 150 år sedan utgjorde grunden för den industriella revolutionen. Att svensk sysselsättning kunde hållas uppe och att de svenska storföretagen framgångsrikt internationaliserades var positiva signaler som inte gällde Sveriges ekonomi. Svensk produktionsstruktur blev alltmer ensidig och sårbar, medan övrig ekonomi alltmer kom att domineras av den offentliga sektorn.

Under 80-talets andra hälft ändrade utvecklingen också karaktär. De svenska storföretagen expanderade i första hand utomlands, särskilt inom EG, medan produktionen i Sverige stagnerade och så småningom minskade (se Andersson 1993 samt figur 1). Utflyttningen av produktion inom storföretagen samt den fortsatt sjunkande nyetableringen förklarar det mesta av denna negativa inhemska utveckling. Totalt innebar detta en förskjutning av svensk industristruktur tillbaka mot en ökad andel basindustri, och relativt enkel tillverkning. I perspektivet av det lilla Sverige, uppnådde svensk industri dock under denna period enorma internationella framgångar. Medan företagens storlek och skalan i tillverkningen överlag i industrivärlden minskade, så utvecklade Sverige gigantiska internationella storföretag². Den framgångsrika internationella utvecklingen visade på stor industriell kompetens och konkurrenskraft i de svenska företagen, men pekade samtidigt på betydande inhemska problem. Var Sverige inte längre ett attraktivt investeringsland?

Att den svenska ekonomin alltmer börjat fungera mindre bra på hemmaplan kom mycket olägligt, mitt under den internationella långkonjunktur som inträdde åren 1989/1990. Stagnationen, och en växande arbetslöshet drog undan den finansiella basen för en överdimensionerad offentlig sektor, och hotade redan i början av 1992 att knäcka dess finanser (Eliasson G., *Arbetet*, IUI, s. 1992, kapitel 1).

Svensk produktionsstruktur blev alltmer ensidig och sårbar.

Den framgångsrika internationella utvecklingen visade på stor industriell kompetens och konkurrenskraft.

² Se Carlsson, B., 1993. *The Rise of Small Business: Causes and Consequences in Adams (ed) Singular Europe: Economy and Polity of the European Community after 1992.* (Ann Arbor, MI University of Michigan Press, 1992).

Svensk ekonomis problem måste sökas på annat håll än inom industrin.

Det var dock uppenbart från statistiken (*se figur 1*) att problemet på hemmaplan inte skulle sökas i brist på industriell kompetens. Svensk industri utomlands växte hela tiden mycket snabbare än OECDs genomsnitt, och tillsammans växte svensk industri i Sverige och utomlands hela tiden något snabbare än OECDs genomsnitt.

Svensk ekonomis problem måste alltså sökas på annat håll än inom industrin, och då framför allt i incitamenten att starta företag och att investera i Sverige, någonting som i allra högsta grad beror av omständigheter som bestäms inom den offentliga sektorn. Skall man förvänta sig en innovativ nyetablering av företag inom nya teknologier i en ekonomi som domineras av en gigantisk offentlig sektor och internationella storföretag inom gamla teknologier?

Kunskaps- och kompetensindustri i liten skala

Att svensk industri mer än något annat land domineras av storföretagande framgår av *tabellerna 2 och 3*. Det framgår också att det i första hand är gruppen små och medelstora företag som är extremt liten. Man kan spekulera över vad detta beror på; den storföretagarvänliga politik som förts, eller att storföretagen varit extremt framgångsrika och därför inte lämnat utrymme för nästa generation företag att växa.

Tabell 2. Storleksfördelningen av företag i tillverkningsindustrin i olika länder 1984

	<i>Små</i>	<i>Medelstora</i>	<i>Stora</i>	<i>Totalt</i>
Japan:	55	17	28	100
USA:	28	34	39	100
Tyskland:	19	30	52	100
England	26	27	47	100
Schweiz	33	44	23	100
Sverige	24	14	62	100

Källa: Braunerhjelm, P., Nyetablering och småföretagande i svensk industri, i Den långa vägen, IUI, Stockholm, 1993.

Tabell 3. De 10 största svenska företagen svarade för (procent):

	1965	1970	1974	1978	1986	1990
Svensk varuexport	19	25	27	31	37	34
Svensk utlands- sysselsättning	78	73	75	69	75	85
Industri- sysselsättning i Sverige	16	19	23	24	31	27
- inkluderande också indirekt sysselsatta hos underleveran- törer	—	—	—	31	—	—
FoU i industrin	—	—	52	44	74	72

Källa: Eliasson, G. 1993, Technology, Economic Competence and the Theory of the Firm, IUI Working Paper Nr. 385.

Om man ser till den normala riskexponeringen för ett svenskt storföretag, nämligen att ett eller två vacklar eller råkar ut för rejäla svårigheter under varje decennium, så kan man konstatera att det i kulisserna saknas den kader av medelstora företag som snabbt kan rycka fram och fylla det tomrum fallerande storföretag lämnar efter sig.

Grundorsaken till den underdimensionerade småföretagarsektorn, som dessutom domineras av till storindustrin svårt beroende underleverantörer (se Braunerhjelm, 1991),³ skall naturligtvis i första hand sökas i en sjunkande och mycket låg nyetablering (*se figur 4*).

Vi måste alltså ställa oss två frågor; varför är nyetableringen så låg och sjunkande? Varför har små och medelstora företag inte expanderat och blivit stora?

I kulisserna saknas den kader av medelstora företag som snabbt kan rycka fram och fylla det tomrum som fallerande storföretag lämnar efter sig.

3 Braunerhjelm, P. 1991, Svenska underleverantörer och småföretag i det nya Europa, IUI Stockholm.

Tabell 4. Storföretagen; förändringar i den svenska rankningslistan under 50 år – rankingen gjord efter antal anställda i Sverige.

Företag	1945	1983	1990	Rang	Rang	Rang	Grundat År
	Tusental			1945	1983	1990	
Volvo	*	57.1	50.7	*	1	1	1926
ASEA	23.2	37.2	32.7	1	2	2	1883
Procordia	-	-	29.2	-	*	3	1970 ^a
Electrolux	-	30.4	27.6	*	5	4	1910
Ericsson	9.8	32.7	26.6	3	3	5	1876
Stora							
Kopparberg	7.5	8.1	22.1	6	14	6	1288
Saab-Scania	-	32.2	20.5	*	4	7	1937/1891
Nobel	9.2	(9.9)	14.8	4	9	8	(1873)
Bofors							
Trelleborg	-	(8.1)	13.4	*	13	9	1925 ^a
Boliden							
SSAB	-	14.1	11.5	-	7	10	
SCA	6.5	9.8	10.7	17	10	11	(1978)
Sandvik	5.9	10.9	10.5	14	8	12	1929 ^a
MoDo			10.0	*	*	13	1862
FFV		7.9	7.4	*	15	14	1873
Esselte	6.7		6.8	9	-	15	1943
Svenska varv	-	17.0	5.7	-	6	+	1913
SKF	8.5	8.2	5.0	5	11	*	(1977)
Arla	-	8.2	6.1	-	12	*	1907
Uddeholm	9.5			2			(1975) ^a
Fagersta	6.4			8			1668
Svenska							
Tändstickor	6.2			10	*	x	1600-tal
Gränges	6.2			11	x	x	1917
Götaverken	6.0			12			1896
Husqvarna							
Vapenfabrik	5.8			13	x	x	1841
Hellefors Bruk							1639

a) År företaget grundades, genom sammanslagning av äldre företag.

* utanför listan

x uppköpt

+ avvecklade

- fanns ej

Anm: Ett företagsnamn i rangkolumnen innebär att delar av det nuvarande företaget under detta namn fanns på topplistan respektive år.

Källa: Eliasson, G., 1984, *Hur styrs storföretag?*, IUI Stockholm (s. 15),
Day—Eliasson—Wihlborg, *The Markets for Innovation, Ownership and Control*,
North-Holland and IUI, 1993 samt Jagrén, L., 1993, *De dominerande storföretagen i
Den långa vägen*, IUI Stockholm 1993.

Som Lennart Ohlsson många gånger påpekat, ligger den dominerade svenska verkstadsindustrin tungt i världsmarknadssegment som inte växer. Den teknologi de konkurrerar med är dessutom gammal och håller på att snabbt läras av företag i tidigare inte avancerade industriländer.

Gammal teknologi

Tung mekanisk verkstadsindustri bygger på en 150 år gammal teknologi; den uppsättning verktygsmaskiner som uppfanns redan i slutet av 1700-talet och kring vilken den industriella revolutionen startades. Dessa metallbearbetande maskiner används fortfarande. Med hjälp av modern informationsteknologi har de blivit snabbare och mer precisa samt kunnat koordineras både effektivare och mer flexibelt. Men teknologin är väletablerad och den kopieras snabbt av de nya industriländernas företag. Medan svenska yrkesarbetare på 60-talet utgjorde grunden för den expanderade verkstadsindustrins konkurrenskraft, så saknar Sverige i dag samma kompetenta yrkeskår, samtidigt som en växande, kompetent och flitig yrkesarbetarkår håller på att byggas upp i den tidigare fattiga delen av världen. Därför har den nu relativt sett mindre kompetenta och därför mindre produktive svenske arbetaren, trots en sjunkande svensk relativlön uttryckt i internationell valuta, blivit dyr. Här har vi ett av skälen till den stagnation i den inhemska svenska tillverkningen som kan konstateras sedan någon gång under 70-talet. De stora internationella företagen har med kompetens och modern informationsteknologi utvecklats till framgångsrika organisationer av ett internationellt produktionssystem som i första hand tjänar pengar på avancerad produktutveckling och internationell marknadsföring. Tillverkningsinvesteringar i Sverige har inte varit attraktiva, däremot hittills kompetensintensiv produktutveckling samt internationell distribution och marknadsföring, som fått svensk utlandsverksamhet att växa. Det intressanta mönster som nu hål-

Den dominerande svenska verkstadsindustrin ligger tungt i världsmarknadssegment som inte växer.

Gammal teknologi kopieras snabbt av de nya industriländernas företag.

**Svenska
storföretag
flyttar sina
tillverknings-
investeringar
utomlands.**

**Kompetens
på alla nivåer
är företagets
viktigaste
kapital - därför
definieras ett
företag bäst
som ett kom-
petent team.**

ler på att utvecklas är att svenska storföretag flyttar sina tillverkningsinvesteringar utomlands. De blir alltmer frikopplade från moderbolagens produktion. I stället för från svenska fabriker försörjs utländska marknader i ökande grad från de svenska dotterbolagens fabriker och klara tecken finns på att återexporten till Sverige från de utländska dotterbolagen ökar (se Braunerhjelm och Svenssons uppsats).

Denna utveckling är nödvändig för det internationella storföretagandet. Problemet är snarare att den tunga verkstadsindustrin dominerat svensk industri så länge att innovationer och nyföretagande inom andra branscher avtagit. Därför saknas i dag nya företag som står redo i kulisserna att ta över när storföretagen får problem. Statsmakten måste ta till konstgjord andning i form av devalveringar och deprecieringar för att klara sysselsättningen.

Kompetens avgör

Affärsföretagets framgång avgörs i första hand av ledningens kompetens att utnyttja de förutsättningar för lönsam produktion som föreligger, samt att anställa den kompetens som kan verkställa ledningens intentioner. Medan kompetensen är lokal är kunskapsbasen, teknologin, investeringsmöjligheterna internationella. Kompetens på alla nivåer är företagets viktigaste kapital som ger produktivitet och lönsamhet åt fysiskt kapital och arbetstimmar. Ett företag definieras bäst som ett kompetent team. Höga löner uttryckta i internationell valuta är ett tecken antingen på stora råvaruräntor (som i Norge) eller mycket kompetensintensiv produktion. Det bästa tecknet på en rik och framgångsrik ekonomi är dess förmåga att decennium efter decennium kunna betala växande reallöner uttryckta i internationell valuta.

Det är mot denna bakgrund något oroande för Sverige att notera att 80-talet inneburit en förskjutning av den kom-

petensintensiva produktionen mot utlandsdelarna och bort från de svenska företagens svenska delar, att ungdom visserligen utbildas mycket i Sverige, men att omvärlden ändå hämtat in vårt tidigare försprång när det gäller tillgången på yrkesarbetare, samtidigt som högutbildad arbetskraft till skillnad från i USA hamnat i offentlig sektor. I USA återfinns den högutbildade arbetskraften i industrin och i den privata tjänstesektorn. Parallellt med denna utveckling har de svenska relativlönerna uttryckta i internationell valuta sjunkit, från de högsta eller näst högsta i världen i början av 70-talet till ett genomsnitt för industriländerna i dag.

Även om dynamiken bland företagen i första hand framträder bland de små företagen, har omvälvningen också varit stor bland de största företagen (*se tabell 4*). Vi kan under efterkrigstiden iakta en sakta förskjutning av företagsmönstret från dominans av basindustrin mot en dominans av verkstadsindustrin. Detta mönster har dock under 80-talet brutits efter en serie av kostnadskriser och devalveringar sedan slutet av 70-talet. Svensk industri i Sverige håller åter på att bli beroende av den gamla basindustrin. De verkstadsföretag som hejdat sin tillväxt i Sverige har dock fortsatt att växa i utlandet.

Här föreligger alltså en klar diagnos på vad som behövs, nämligen att återigen göra Sverige till ett attraktivt investeringsland så att tillväxten i industriproduktion och reallöner i kompetensintensiv produktion kan växa minst lika snabbt som motsvarande tal inom OECD. Vad som krävs för detta är både att de svenska storföretagen skall ta tillbaka sina investeringar i avancerad produktion till Sverige, och att investeringarna i nyetablerade, små och medelstora företag, samt i utländska företag skall börja växa snabbt i Sverige. Detta positiva scenario förutsätter (som vi visat i *Den långa vägen IUI*, 1993) att offentlig sektor drar ned sina aktiviteter och bereder plats för en inflationsfri expansion i näringslivet. Denna omstrukturering

Svensk industri i Sverige håller åter på att bli beroende av den gamla basindustrin.

En klar diagnos på vad som behövs; gör Sverige till ett attraktivt investeringsland!

**Omstrukture-
ringen som
krävs kommer
inte att kunna
ske friktionsfritt**

**Små störningar
i den lilla kon-
kurrensutsatta
sektorn slår via
det finansiella
systemet tillba-
ka med dubbel
hävstång på he-
la den svenska
ekonomin**

kommer inte att kunna ske friktionsfritt, framför allt inte utan för svenska förhållanden hög arbetslöshet.

Det internationella finanssystemet för ekonomisk politik i Sverige

Politikerna befinner sig här i ett besvärligt dilemma. De kan inte längre dela ut förmåner ur en växande kaka, utan måste ta tillbaka vad de en gång delat ut. Och det finns inga alternativ. Den lilla konkurrensutsatta sektorn i Sveriges sysselsätter idag, som Bo Carlsson visat (i *Den långa vägen* IUI, Stockholm) högst 30 procent av den totala arbetskraften. Den sektorn svarar å andra sidan för nästan hela Sveriges export samt större delen av de finansiella transaktionerna över Sveriges gränser. Små störningar i den lilla konkurrensutsatta sektorn slår därför via det finansiella systemet tillbaka med dubbel hävstång på hela den svenska ekonomin. Eftersom den konkurrenskyddade sektorn efter devalveringen 1982 och under 90-talets sista år av politiska skäl inte kunde tas ned i storlek och friställa resurser hölls kostnadsläget under 90-talets första år uppe. Industrin tvangs rationalisera bort uppmot 25 procent av sin arbetskraft, samtidigt som den offentliga sektorn enbart slutade att kraftigt öka sin sysselsättning. Alla dessa lokalt svenska anpassningssvårigheter studeras nu intensivt av det internationella finanssystemets aktörer. Om den politik som förs inte är trovärdig ändrar man där sina positioner utifrån antagandet att politiken kommer att misslyckas. Dessa aktörer förfogar därvid, som Clas Wihlborg visar i sin uppsats, över den enorma arsenal effektiva finansiella instrument, som modern informationsteknologi skapat.

Dessa förändrade positioner matas tillbaka till Sverige via det finansiella systemet (växelkurser och räntor). Den stora offentliga sektorn destabiliserar således genom sin blotta existens både det svenska finanssystemet och ekonomin.

Ekonomisk stabilitet och framtida tillväxt kräver att den ekonomiska strukturen rättas till

Stabil framtida tillväxt kräver därför att den svenska ekonomiska strukturen rättas till. Först då kommer symptomen på att något är fel (växelkurser och räntekriser m m) att försvinna och ett attraktivt investeringsklimat att etableras. Men den ekvationen är inte enkel att lösa. Strukturproblemets lösning förutsätter nämligen växande investeringar och en avveckling och/eller privatisering av betydande delar av den offentliga produktionen. Och det är inte storföretagen svensk ekonomi längre kan luta sig mot. De kommer i första hand att expandera utomlands. Det är en växande nyetablering och tillväxt i den kompetensintensiva nya typen av industri som ligger på gränsen mellan industri och privat tjänsteproduktion, samt delar av den gamla, offentliga och förhoppningsfullt snart privatiserade produktionen (som telekommunikation, sjukvård, socialförsäkringar m m.) som skall stå för tillväxten.

Vi får hoppas att kompetens finns. Det första som måste göras är dock att etablera de rätta incitamenten för investeringar och kompetensutveckling. Detta förutsätter en mycket mindre skattefinansierad offentlig sektor än idag och klart ökade relativlöner för den kompetenta arbetskraft som under 90-talet skall hjälpa företagen att expandera in på nya, teknologiskt avancerade områden.

Bibliografi

Andersson, T. 1993, Den svenska industrins expansion i utlandet, kapitel 2 i *Den långa vägen*, IUI, Stockholm 1993.

Braunerhjelm, P. 1991, *Svenska underleverantörer och småföretag i det nya Europa*, IUI Stockholm.

Braunerhjelm, P. 1993, Nyetableringar och småföretagande i svensk industri, i *Den långa vägen*, IUI, Stockholm, 1993.

Stabil framtida tillväxt kräver att den svenska ekonomiska strukturen rättas till.

Svensk ekonomi kan inte längre luta sig mot storföretagen.

Eliasson, G., 1990, *The Knowledge Based Information Economy*, IUI Stockholm 1990, p. 79 and Sjöholm, K.R., 1993, "den reviderade industrisektorn" i *Den långa vägen*.

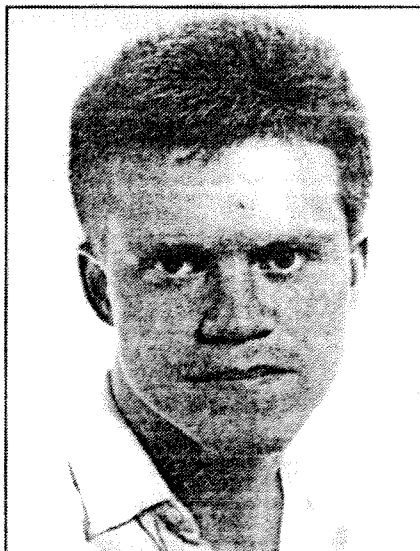
Eliasson, G., 1992, *The Economics of Technical Change – The macroeconomic consequence in an experimentally organized economy*, IUI Working Paper No. 349b.

Eliasson, G., 1993, *Technology, Economic Competence and the Theory of the Firm*, IUI Working Paper, Nr. 385.

Jagrén, L. 1993, De dominerande storföretagen, kapitel 3 i *Den långa vägen*, IUI, Stockholm 1993.

Får Sverige behålla sina internationella storföretag?

av Pontus Braunerhjelm
och Roger Svensson,
Industriens
Utredningsinstitut,
Stockholm

1. Inledning

Svensk industri har, om man tar hänsyn till landets storlek, fler internationella storföretag än något annat lands industri. De flesta svenska storföretag startades för drygt 100 år sedan och kan indelas i två kategorier; dels de som bygger sin konkurrenskraft på tillgång till en råvara (t ex företag inom skogsindustrin), dels de företag som utvecklats kring en innovation (SKF, Ericsson m fl). Gemensamt för båda dessa kategorier företag är dock att de utvecklats från lokala till internationella storföretag med produktionen

De flesta svenska storföretag kan indelas i två kategorier; de som bygger sin konkurrenskraft på tillgång till en råvara och de som utvecklats kring en innovation.

Kvalitetsfaktorer avgör i allt högre grad företagens möjligheter att lyckas i en omvärld som präglas av global konkurrens.

¹ Denna utveckling har beskrivits i en rad IUI-publikationer, se särskilt Eliasson 1985 (De svenska storföretagen), Eliasson, 1991 (The International Firm: A Vehicle for Overcoming Barriers to Trade and a Global Intelligence Organization Diffusing the Notion of a Nation), Braunerhjelm 1990, (De svenska storföretagen inför EG 1992), Andersson m fl 1993 (Den långa vägen).

spridd till en rad länder. Denna utveckling har varit särskilt tydlig under 1970- och 1980-talen.

De svenska storföretagens internationalisering har ökat påtagligt under de senaste decennierna. I denna uppsats diskuterar vi hur detta inverkar på Sveriges specialiserings- och handelsmönster. Vidare beskrivs hur industriproduktionen allt mer kommit att domineras av "mjuka" investeringar i forskning, marknadsföring, utbildning och programvara. Kvalitetsfaktorer, särskilt arbetskraftens och ledningens kompetens, avgör i allt högre grad företagens möjligheter att lyckas i en omvärld som präglas av global konkurrens. Denna utveckling berör självfallet även småföretagen. Nätverksstrukturer och nära relationer mellan köpar- och leverantörsföretag ställer större krav på de mindre företagens flexibilitet och kompetens än vad som var fallet för de traditionella underleverantörsföretagen.

Denna utveckling sammanfaller med en ökad internationell rörlighet hos storföretagen. Produktionen kan förhållandevis lätt omlokaliseras till de länder som har de bästa förutsättningarna för en viss typ av tillverkning. Hur tillväxten fördelas mellan olika länder blir därför i hög grad beroende av politikernas förmåga att skapa ett attraktivt investeringssklimat.

2. Hur organiseras modern industriproduktion?

Företagens internationalisering under 1980-talet har inneburit att de allt mer frikopplats från den svenska ekonomin. Detta gäller särskilt inom den högteknologiskt inriktade produktionen. Dels kan företagens kompetens i sådan industri utnyttjas när produktionen förläggs till andra länder, dels kan själva utvecklingen av företagens kompetensbas förhållandevis lätt koncentreras till utländska koncernenheter.¹ Den ökade internationella rörligheten

innebär att företagen numera mycket snabbare än tidigare kan anpassa sig till förändringar i de internationella konkurrensförutsättningarna. För Sverige har detta förhållande under 1980-talet medfört klart negativa effekter, något som inte blivit uppmärksammat i den ekonomisk-politiska diskussionen. Lyckas inte Sverige som nation erbjuda såväl svenska som utländska företag ett attraktivt investeringsklimat kommer detta på sikt att negativt återverka på den svenska välfärden.

Framtidens industri kommer att ställa allt större krav på såväl företagsledningens kompetens att ta till sig ny teknologi som de anställdas förmåga att arbeta med avancerade maskiner och system. Svenska storföretag har hittills varit skickliga när det gäller att integrera modern informationsteknologi med verkstadsindustrins förhållandevis

Större krav på företagsledningens kompetens att ta till sig ny teknologi och de anställdas förmåga att arbeta med avancerade maskiner och system.

mogna produkter. Men Sverige saknar, om vi bortser från några mycket avancerade högteknologiska företag (bland de främsta av dessa återfinns Eriksson och Astra), de nya industrier som under 80-talet växt upp i många andra länder, särskilt i USA.

Samtidigt har de svenska små och medelstora företagen under en längre tid arbetat i ett politiskt klimat som präglats av satsningar på storföretag. Förståelse för de mindre företagens roll i den industriella förnyelsen och omvandlingen har dock ökat under de senaste åren. Resultatet av den förda politiken kan avläsas i en krympande andel småföretag i Sverige under hela 1970- och 1980-talen, en utvecklingen som strider mot erfarenheterna i praktiskt taget alla andra industriländer (Braunerhjelm-Carlsson 1993). Nyetableringarna inom industrin har varit stadigt fallande sedan 1950-talet och ligger idag på en mycket låg nivå i en internationell jämförelse (Braunerhjelm 1993).

Modern industriproduktion präglas också av en större samverkan mellan stora och små företag. Storföretagen koncentrerar sig på sina kärnverksamheter och lägger ut mer perifer produktion på andra företag. Även om storföretagen står för den överväldigande delen av teknologikutvecklingen blir de allt mer beroende av teknologiskt avancerade småföretag och underleverantörer. Bilindustrin är ett tydligt exempel på denna utveckling där idag ca 80 procent av en japansk bil kan hänföras till tillverkning i underleverantörsledet medan motsvarande siffra är ca 60-70 procent i europeisk bilindustri. En allt större del av utvecklingsarbetet läggs också ut på underleverantörerna. Symbiosen mellan små och stora företag kommer därför att bli allt viktigare i den framtida industriella processen.

I ett läge med en hårdnande internationell konkurrens kommer dessutom kunskaper rörande forskning och utveckling (FoU), marknadsföring, finansiering, logistik

**Symbiosen
mellan små och
stora företag
kommer att bli
allt viktigare i
den framtida
industriella
processen.**

etc, att öka i betydelse. Detta "mjuka" kapital, som är både kostsamt och svårt att förvärva, finns idag samlat hos storföretagen. Väljer några strategiskt viktiga storföretag att utlokalisera produktionen riskerar detta för det första att slå sönder existerande nätverk och teknologiska system av små och stora företag som byggts upp under flera decennier. För det andra försvinner en stor del av det "mjuka" kapitalet. En sådan nedrustning av industriell kompetens kan ske relativt snabbt medan en återupbyggnad tar mycket lång tid. Det är mot bakgrund av företagens ökade rörlighet och ländernas ökade känslighet för dessa rörelser som storföretagens roll i en liten öppen ekonomi måste förstås. Detta påverkar också i hög grad den nationella politikens möjligheter (se Eliasson i denna volym).

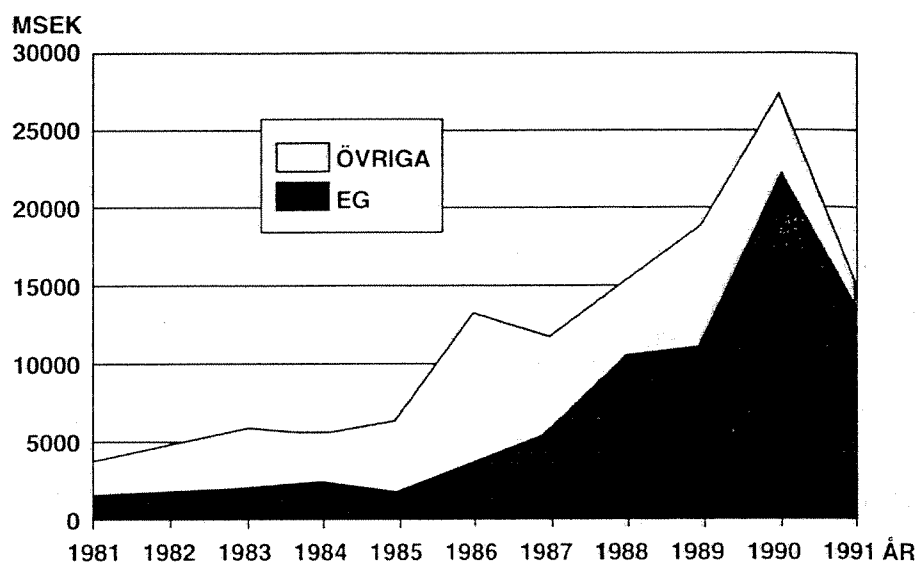
3. De svenska storföretagens utlandsexpansion

De svenska storföretagen har sedan en lång tid haft producerande dotterbolag utomlands. Det var först under 1980-talet som internationaliseringen tog rejäl fart. I början av decenniet riktades de svenska företagens utlandsinvesteringar främst mot Nordamerikas, kraftigt växande marknader och undervärderade företag. Efter beslutet att fördjupa och bredda den europiska integrationen försköts emellertid investeringarna markant mot EG (*figur 1*).² Orsaken till denna massiva investeringsvåg utomlands var en kombination av inhemska problem, särskilt arbetskraftens kompetens och kostnadsutveckling, samt den politiska osäkerhet som under lång tid förelåg beträffande Sveriges framtida associering till EG (Braunerhjelm 1990). De svenska företagen befarade, på mer eller mindre goda grunder, att de i framtiden riskerade att diskrimineras gentemot sina konkurrenter på EG-marknaden som utgör deras absolut viktigaste marknad. Under hela 1980-talet växte de svenska investeringarna i EG och 1991 uppgick det ackumulerade värdet av dessa investeringar (stocken) till hela 172 miljarder. Detta kan jämföras med svenska

Under hela 1980-talet växte de svenska investeringarna i EG.

² År 1985 publicerades EGs vitbok som redogjorde för de åtgärder som var nödvändig för att skapa en inre marknad. Ett år senare togs det formella beslutet att dessa åtgärder verkligen skulle genomföras (den sk Enhetsakten).

Figur 1. Totala svenska direktinvesteringar (netto) i 1980 års priser, fördelade på EG och övriga länder (fastigheter och återinvesterade vinstmedel är exkluderade).

Källa: Riksbanken

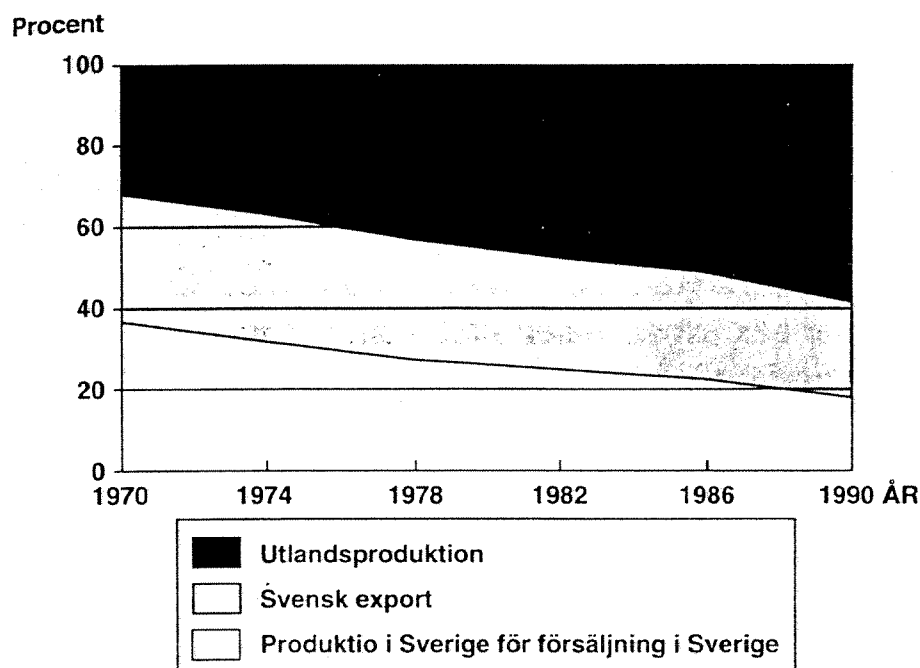
företags investeringar i USA, som fram till mitten av 1980-talet låg på ungefär samma nivå som i EG. Emellertid minskade dessa markant under den senare delen av 1980-talet och det ackumulerade värdet var 1991 39 miljarder, en i sammanhanget relativt blygsam nivå (Braunerhjelm-Oxelheim 1993).

Internationaliseringen av de svenska företagen har inneburit att en större andel av produktion och försäljning har riktats mot utlandet.

Internationaliseringen av de svenska företagen har naturligtvis också inneburit att en större andel av produktion och försäljning har riktats mot utlandet (*figur 2*). Den svenska andelen av företagens produktion har minskat från 67 procent 1970 till endast 42 procent 1990. Under samma period halverades försäljningen till hemmamarketen, från 38 procent av koncernernas totala försäljning 1970 till 19 procent 1990.

De svenska storföretagens minskade beroende av den svenska marknaden kan till viss del förklaras av förän-

Figur 2. Procentuell fördelning av de svenska MNFs produktion och försäljning i Sverige och utlandet 1970, 1974, 1978, 1986 och 1990.

Källa: IUIs databaser

dringar i investeringsmönstret. Expansionen inom EG har i högre grad än tidigare skett genom uppköp av redan existerande företag. Dessa uppköpta dotterbolag är av naturliga skäl mindre integrerade med moderbolaget än rena nyetableringar. Exempelvis har de uppköpta dotterbolagen redan från början ett nät av underleverantörer i utlandet. Frikopplingen från de svenska enheterna illustreras bl a av att importen av insatsvaror från Sverige, mätt som procentuell andel av omsättningen, minskade kraftigt under den senare delen av 1980-talet (Andersson 1993). Av de företag som förvärvades mellan 1986-90 hade hela 25 procent ingen import alls av insatsvaror från Sverige, medan motsvarande siffra för övriga etableringsformer var 37 procent.

En återkommande fråga är hur denna expansion utom-

**Utlands-
produktionen
ersätter i hög
grad exporten
från de svenska
koncerndel-
arna.**

**Informations-
teknologin har i
hög grad för-
stärkt conse-
kvenserna av
frigörelsen av
den internatio-
nella handeln
och kapital-
strömmarna.**

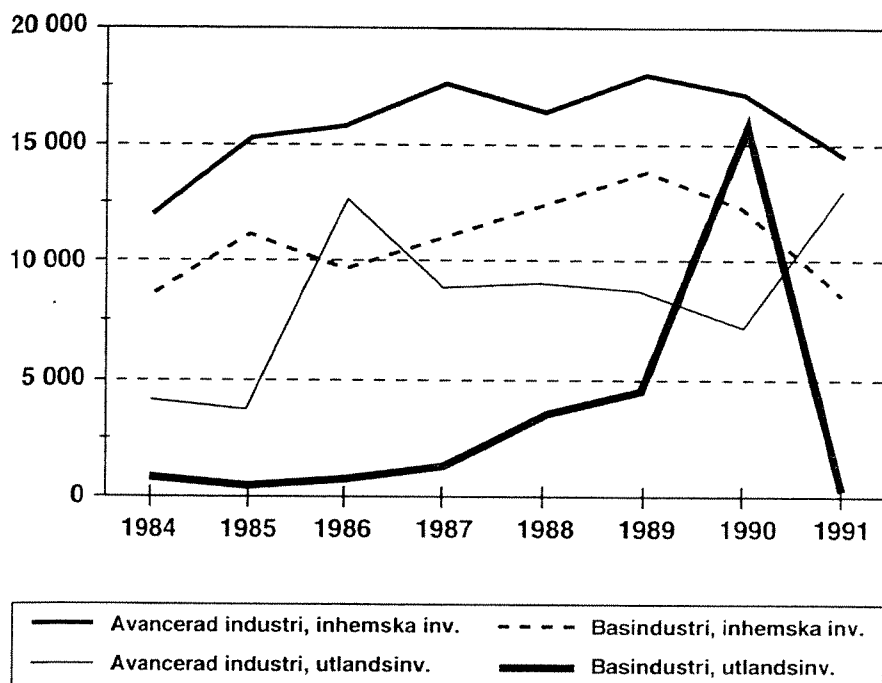
lands här påverkat de svenska koncerndelarna. Flera amerikanska studier, liksom Swedenborgs (1979, 1982) studie av svenska företags utlandsinvesteringar 1960-1978, har pekat på ett positivt samband mellan dotterbolagens produktion och export från hemlandet. Nya forskningsrön (Svensson 1993) ger dock helt andra resultat för perioden 1974-1990. Svensson studerade även hur exporten från de utländska dotterbolagen påverkat de svenska enheternas export, något som tappats bort i tidigare studier. Det visar sig att utlandsproduktionen i hög grad ersätter exporten från de svenska koncerndelarna. I viss utsträckning beror detta på att företagen förändrat sitt beteende. Som nämnts ovan har t ex expansionen skett genom förvärv i en helt annan omfattning än tidigare.

Samtidigt måste man komma ihåg att utlandsexpansionen har varit ett nödvändigt inslag i de svenska företagens tillväxt. Samtliga studier som gjorts visar att företagen stärkt sina marknadsandelar och ökat den totala försäljningen på de marknader där de etablerat dotterbolag. Om emellertid utlandsinvesteringarna överdrivits pga osäkerhet om Sveriges framtida associering till EG och inhemskt skapade kostnadsproblem, har detta redan lett till en olycklig felspecialisering i svensk industri med negativa välfärdseffekter på sikt.

4. Utlandsinvesteringarna och svensk industristruktur

Under efterkrigstiden har de handelshinden som etablerades under 1930-talet till stora delar avvecklats. Likaså avreglerades valuta- och kapitalmarknaderna under 1980-talet. Teknologiska landvinningar, särskilt inom informationsteknologin, har i hög grad förstärkt konsekvenserna av frigörelsen av den internationella handeln och kapitalströmmarna. Resultatet har blivit en tilltagande konkurrens som tvingat fram en intern omorganisation av storföretagen. Det innebär också att landets ekonomi har knu-

Figur 3. Fördelning av den teknologiskt avancerade industrins och basindustrins investeringar mellan Sverige och utlandet, 1984-1991.

Källa: Braunerhjelm-Oxelheim 1992

tits samman finansiellt med omvärlden på ett annat sätt än tidigare.

Idag arbetar storföretagen med regionala eller globala strategier och produktionen förläggs till de regioner som kan erbjuda de bästa förutsättningarna. Hur har handeln och kapitalets frigörelse påverkat de svenska företagens investeringsbeteende och kan några effekter spåras på svensk industristruktur? Särskilt viktigt är effekterna av eventuella investeringsförskjutningar mellan Sverige och utlandet.

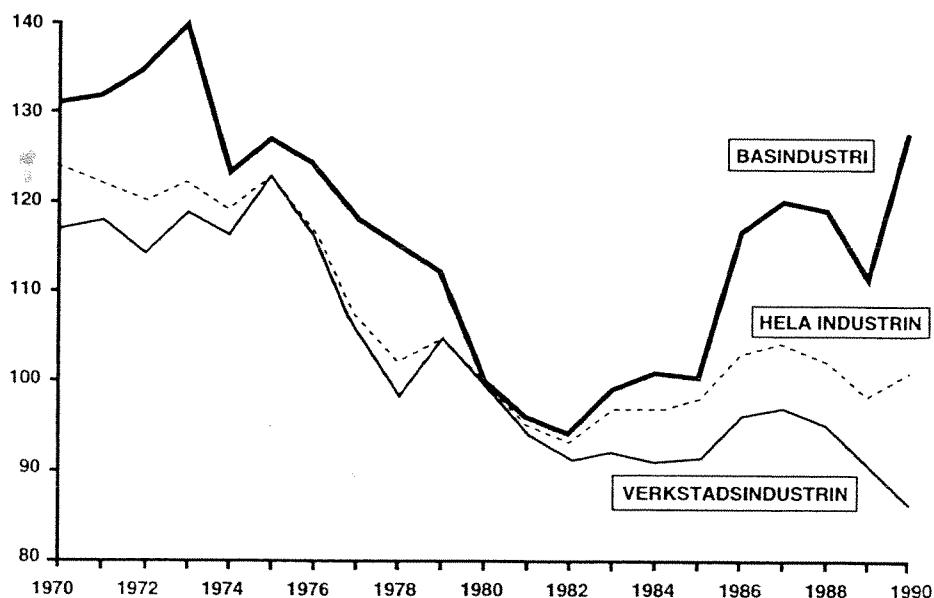
Först kan noteras att det framförallt är den teknologiskt avancerade industrin som investerat i utlandet (*figur 3*). Under senare delen av 1980-talet och början av 1990-talet växte visserligen basindustrin markant i utlandet, men

Det är framförallt den teknologiskt avancerade industrin som har investerat i utlandet.

detta kan främst hänföras till två mycket stora investeringar (Stora och SCA). Dessutom förefaller utlandsinvesteringar i högteknologisk industri ha ersatt investeringar på hemmamarknaden medan däremot basindustriföretagens expansion utomlands verkar ha ett positivt samband med investeringarna i Sverige (Braunerhjelm-Oxelheim 1992). Detta förklaras bl a av basindustrins tunga processintensiva anläggningar, som inom överskådlig tid kommer att ligga kvar i Sverige. En ytterligare förklaring är att fabriker i Sverige till stora delar producerar lågförädlade produkter (t ex massa) medan anläggningarna i utlandet ofta är specialiserade i de senare förädlingsleden. Inhemska och utländska anläggningarna konkurrerar därför inte med varandra på samma sätt som i den mer sammansättningsinriktade produktionen.

³ Under senare år har en ny litteratur inom ekonomisk teori behandlat detta ur ett tillväxtperspektiv. Den övergripande slutsatsen är att investeringar i kunskapsintensiva industri är avgörande för en hög tillväxttakt. För en översikt, se Grossman-helpman (1991).

Figur 4. Sveriges marknadsandelar för basindustri, verkstadsindustri och hela industrin jämfört med 18 OECD-länder, 1970-1990, (1980=100).

Källa: Andersson 1993

En annan indikation på att industristrukturen i Sverige förskjutits mot basindustri är utvecklingen av olika branschers världsmarknadsandelar. Medan basindustrin ökat sina världsmarknadsandelar har exporten från verkstadsindustrins svenska anläggningar minskat (*figur 4*). I detta sammanhang är det de långsiktiga konsekvenserna som ska betonas. Om högteknologisk industri väljer att förlägga sina nyinvesteringar utomlands kommer den industriella kompetensen att på sikt urholkas i Sverige.³

Eftersom Sverige lever högt på sina gamla storföretag är detta särskilt alarmerande. I andra länder, företrädesvis USA, har helt nya industrier och storföretag växt upp under de senaste 10-15 åren, t ex inom elektronikindustrin. En utveckling som präglas av en gradvis förskjutning mot basindustri kan i framtiden bli mycket svår att vända.

5. Kunskap är basen för 2000-talets industri

Sverige är ett land med en begränsad marknad och med ett perifert läge i Europa; negativa faktorer som måste kompenseras med andra positiva faktorer.

Tidigare styrdes utlandsinvesteringarna i hög grad av marknadens storlek, närhet och kunskap om dessa marknader, behovet av att etablera sig bakom tullmurar, etc. Andra faktorer avgör idag utlandsinvesteringarnas lokalisering. Investeringarna av svenska högteknologiskt inriktade företag har i första hand förlagts till länder som har en högutbildad arbetskraft och där liknande produktion redan förekommer (Braunerhjelm-Svensson 1993). Tillgången på kompetent arbetskraft har med andra ord blivit viktigare. Dessutom tyder de svenska företagens investeringar på ett s k Silicon Valley beteende, dvs företag med liknande produktion etablerar sig inom samma område för att utnyttja speciella produktionsfaktorer som finns koncentrerade i vissa geografiskt avgränsade områden, tillgodogöra sig kunskaps "spill-overs" från andra företag etc.

Väljer högteknologisk industri att förlägga sina nyinvesteringar utomlands kommer den industriella kompetensen i Sverige att urholkas.

Tillgång på kompetent arbetskraft har blivit viktigare.

Den moderna informations- teknologin har effektivt knutit samman industriländerna finansiellt och bidragit till den avancerade industrins globala spridning.

Konkurrenskraftiga och flexibla underleverantörer samt en välutvecklad infrastruktur krävs för att storföretagen ska investera i Sverige.

Den moderna informationsteknologin har effektivt knutit samman industriländerna finansiellt och bidragit till den avancerade industrins globala spridning.

Framför allt kan idag gigantiska internationella affärsorganisationer hållas ihop, på ett sätt som tidigare inte var möjligt, samtidigt som organisationerna blir plattare och mer decentraliserade. Denna utveckling innebär både färor och möjligheter för ett litet industriland som Sverige.

Möjligheterna för Sveriges att även i framtiden attrahera investeringar kan hänföras till kompetensen hos våra produktionsfaktorer. Först och främst krävs att en kår av konkurrenskraftiga och kompetenta yrkesarbetare, men även tekniker, ingenjörer, marknadsförare etc, finns tillgängliga. Utbildningen blir därmed en hörnpelare när det gäller att locka framtida investeringar till Sverige (Eliasson 1993).

För att storföretagen ska förlägga sina investeringar till Sverige krävs dessutom konkurrenskraftiga och flexibla underleverantörer samt en välutvecklad infrastruktur.

Om dessa förutsättningar inte är för handen riskerar svensk ekonomi, inte nödvändigtvis svensk industri, att bli allt mer beroende av våra gamla priskonkurrerande, basindustri medan den kunskapsintensiva industrien koncentrerar sina investeringar utomlands.

Referenser

Andersson, T, 1992, De multinationella företagen, Sverige och EG, *IUI WP 343*, IUI, Stockholm

Andersson, T, 1993, Den svenska industrins expansion i utlandet, i Andersson m fl, *Den långa vägen*, IUI, Stockholm

Andersson, T, Braunerhjelm, P, Carlsson, B, Eliasson, G, Fölster, S, Jagrén, L, Kazamaki Ottersten, E, Sjöholm, K-R, *Den långa vägen*, IUI, Stockholm

Braunerhjelm, P, 1990, *Svenska industrieföretag inför EG 1992*, IUI, Stockholm

Braunerhjelm, P, Oxelheim, L, 1992, Heckscker-Ohlin and Schumpeter Industries: The Response by Swedish Firms to the EC 1992 Program, IUI WP 352, IUI, Stockholm

Braunerhjelm, P, Svensson, R, 1993, Multinational Firms, Country Characteristics, and the Pattern of Foreign Direct Investments, *mimeo*, IUI, Stockholm

Eliasson, G, 1985, *De svenska storföretagen*, IUI, Stockholm

Eliasson, G, 1991, The International Firm; A Vehicle for Overcoming Barriers to Trade and as a Global Intelligence Organization Diffusing the Notion of a Nation, in Mattson, Stymne (eds.), *Corporate and Industry Strategies for Europe*, Elsevier Science Publishers och IUI, Stockholm

Eliasson, G, 1993, Marknaden för yrkesutbildning - håller Sverige på att förlora yrkeskompetensen?, i Andersson m fl, *Den långa vägen*, IUI, Stockholm

Grossman, G, Helpman, E, *Innovation and Growth in a Global Economy*, MIT Press, Cambridge

Svensson, R, 1993, *Production in Foreign Affiliates*, Dissertation for the Degree of Licentiate of Philosophy, IUI, Stockholm

Swedenborg, B, 1979, *The Multinational Operations of*

Swedish Firms. An Analysis of Determinants and Effects,
IUI, Stockholm

Swedenborg, B, 1982, *Svensk industri i utlandet.*
En analys av drivkrafter och effekter, IUI, Stockholm